

др Срђан Цветковић
Виши научни сарадник
Трг Николе Пашића 11
Београд

КО ЈЕ СВЕ БИО НА ГОЛОМ ОТОКУ?

Број и структура кажњенка на превапитавању у „Предузећу Мермер“

АПСТАРКТ : Рад доноси нове чињенице о броју политичких кажњеника који су прошли логоре и затворе као „ибеовци“ 1948-1956. На основу скоро доступних докумената из архива тајне полиције данас је могуће до детаља утврдити број као и националну, социјалну и полну структуру жртава политичког прогона. Такође је могуће врло прецизно реконструисати методологију терора, логорашке услове као и улогу државних институција у организовању прогона и спровођењу тортуре.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Голи оток, логори, комунизам, СФРЈ, структура политичких осуђеника

Масовне партијске чистке стаљинистичког типа нису биле уобичајне за партијски живот КПЈ до сукоба са Информбироом. Жустра превирања у унутарпартијском животу двадесетих и крајем тридесетих година се не могу успоредити са Стаљиновим цикличним, масовним и крвавим прогонима страначке опозиције.¹ После рата рајем 1945, изведена је прва чистка југословенске комунстичке партије али мањег обима када су из ње удаљени „случајни сапутници“, „идејнополитички незрело чланство“ и „троцкисити“. Кампања чишћења каријериста и непроверених чланова сумњиве прошлости обухватила је у армији око 6.000 људи, али није забележена масовна примена репресије.

---

¹ Најопрезније процене жртава „Великог терора“ у СССР-у говоре о око 500. 000 убијених од стране тајне полиције. Мање се зна да је у тим превирањима страдало и око 600 југословенских комуниста и највећи део бивших руководиоца КПЈ. У Москви су стрељани сви дотадашњи генерални секретари КПЈ: Филип Филиповић, Сима Марковић, Ђуро Цвијић, Јован Малишић и актуелни Милан Горкић, Сви осим Трише Кацлеровића, који се на време повукао из политике. Поред тога, стрељана су и два секретара СКОЈ-а (Никола Котур и Гргур Вујовић), као и велики број руководиоца КПЈ, чланова ЦК и Политбироа. С овим у вези у новије време често се помиње и контроверзна улога Јосипа Броза Тита и његов успон на партијској лествици (долази 1940. на чело КПЈ); Можда најпознатији примери унутарпартијских обрачуна до Информбироа јесу ликвидација Живојина Павловића (*Жике Ждребе*) због његовог антистаљинистичког курса (новембра 1941) или пак контраверзна смрт Мустафе Голубића крајем јуна 1941. у Београду. Више у Перо Симић. *Тито тајна века*, (Београд: Службени гласник, 2009); Слободан Гавриловић, Живојин Павловић, (Београд: Службени гласник, 2008) Анте Цилига, *Сведок највећих лажи двадесетог столећа*, (Zagreb: Doga Кгурићева, 2001) ;Рој Медведев, *Непознати Стаљин*, (Београд: 2012), Александар Некрич, Михаил Гелнер, *Утопија на власти*, (Подгорица: 1998).

Нагли и неочекиван сукоб са Стаљином 1948, снажан и свеобухватан спољнополитички притисак којем је земља била изложена, условио је повећање државне репресије према свим слојевима друштва. Најпре како би се оповргле оптужбе и доказала правоверност стаљинистичкој догми, а затим и дотад невиђене сурове партијске чистке стаљиниста налик оним у СССР-у тридесетих година. Тако су комунисти – ибеовци постали жрве „велике чистке“ и исте политичке културе која је говорила да је сваки политички неистомишљеник-државни непријатељ кога треба елиминисати.²

„Дахауски процеси“ у Словенији представљали су својеврстан увод у велику чистку и репресију према члановима партије. Под овим збирним називом, подразумева се више судских процеса организованих од 1947. до 1950, у којима су суђени бивши логораши из Дахауа, Бухенвалда и Маутхаузена, оглашени за шпијуне и сараднике Гестапоа и других обавештајних служби. Скоро сви су били чланови или функционери предратне илегалне КПЈ; неки чак и шпански борци, познати антифашисти, илегалци, учесници и активисти Освободилне фронте. Сви су били чланови логорских народноослободилачких одбора или међународног логорског одбора. После рата налазили су се на високим функцијама новог комунистичког режима у НР Словенији, али и влади ФНРЈ. Било их је око десетак, два највећа одржана су пред Војним судом у Љубљани априла, односно августа 1948. године. Цео ток највећег процеса – названог *Дил-Освалд* (април 1948) директно је преносио Радио Љубљана, а разгласни апарати на улицама и у трговинама допуњавали су сценографију суђења. Војни, а затим и Окружни суд у Љубљани на укупно девет кривичних процеса осудили су 31 лице. Укупно је осуђено на смрт и стрељано 11 ухапшеника махом „шпанаца“ и партијских функционера (три лица су изгубила живот током истраге), док је Мирко Кошир, пре рата секретар ПК КП Словеније, у нерасветљеним околностима умро у Билећи или Голом отоку.³ Ова су суђења инспирисана стаљинистичком праксом и процесима у СССР-у, где је такође велики број немачких логораша после рата осуђен за шпијунажу и послат у гулаге. Изгледа да су зачета како би се доказала правоверност

---

² Исак Дојчер, *Троцки – разоружани пророк*, (Загреб: 1976), стр. 18.

³ Петоро осуђених на смрт је амнестирано, а преосталих 20 у овим процесима осуђени су на затворске казне од 3 до 12 година. Оптужба их је теретила да су били агенти Гестапоа и да су после рата радили за западне обавештајне службе. Признања су изнуђивана притисцима, тортуром и претњама у истражном поступку, средствима која је Удба преузела од НКВД-а. Боро Кривокапић, *Дахауски процеси*, (Београд: 1986), В. Кавич, *Записник – 26 исказа о једној пресуди*, (Загреб: 1985).

большевичком путу, доследност и бескомпромисност у обрачуну са непријатељима револуције, за шта је партија оптуживана од совјета.

Почетак сукоба - повод за „чистку“ стаљиниста у КПЈ

И пре званичног почетка сукоба са Стаљином, изрицане су замерке на рачун КПЈ од стране Стаљина. У време оснивања Информбироа у јесен 1947, дате су примедбе које су се односиле на скретања са линије југословенских комуниста. У необјављеном информационом допису совјетског руководства о стању у КПЈ с почетка септембра 1947, дата је детаљна оцена рада КПЈ од оснивања у којој поред похвала не недостају ни снажни критички елементи. Списак грешака и тада је био подугачак и односио се углавном на спољну политику и однос према осталим народним демократијама и СССР-у. КПЈ је с друге стране с поносом истицала своју улогу у рату, објективне резултате социјалистичке изградње и лојалност СССР-у, стављајући се одмах иза прве земље социјализма а далеко испред осталих компартија.⁴

Југословенски комунисти схватили су избор Београда за седиште Информбироа као велику част и признање. У њему је излазило гласило ИБ-а *За чврст мир и народну демократију* који је уређивао „најбољи филозоф међу обавештајцима“ Павел Јудин. Истовремено, захваљење односа два блока као и Југославије са САД и В. Британијом отпочето већ раније Тршћанском кризом, обарањем америчких авиона 1946, одбијањем Маршаловог плана 1947. и даље је снажило. Амерички амбасадор Кевендиш Кенон изјављивао је у то време како је Југославија „највернији савезник СССР-а и водећа снага експанзије комунизма.“ Чак и врсна дипломатија каква је британска није предвидела овај сукоб. Стога је неверица којом је, поносно на своје резултате, југословенско руководство примило совјетске нападе у пролеће 1948. била огромна. Тек одбијање захтева за зајам и

---

⁴ Наводе се следеће грешке: прецењивање своје улоге у ратном и послератном периоду; тежња за доминацијом на Балкану; национална ускогрудост и не увиђивање интереса братских компартија; неправилан однос према Тршћанском питању и „недопустиву критику друга Тољатија“ у југословенској штампи; необјективну критику БРП(к) по македонском питању; самоиницијативност у формирању балканске федерације; економску блокаду Албаније зато што жели директне везе са СССР-ом; недружељубивост према СССР-у (отказ гостовања совјетског ансамбла песама и игара) и потцењивање заслуге СССР-а за победу комунизма. На крају дописа цитира се говор Андрије Хебранга који истиче заслуге СССР-а и Стаљина за успехе југословенских комуниста (у чишћењу мењшевика, националном питању, большевизацији итд.). *О современом економическом и политическом положении Югославији подготовленной в ОВП ЦК ВКП(б) к совещанию в Польше*, Восточнаја Европа в документах российских архивов 1944–1948, I, (Москва; 1998), стр. 704.

закључивање трговинског уговора фебруара 1948, као и повлачење совјетских војних и цивилних стручњака 18. марта 1948, били су опипљивији сигнал да је КПЈ пала у немилост.⁵

Стаљиново писмо на годишњицу мартовских демонстрација 27. марта 1948. и Резолуција Информбироа на Видовдан (28. јуна 1948), представљају почетак распиривања сукоба и планског притиска на југословенско руководство. У изнесеним критикама поред понављања грешака из ранијег тајног дописа сад је критика усмерена на идеолошко-политичка, па и кадровска питања у КПЈ (питање толерисања кулака, одсуства класне борбе, занемаривање улога СССР као водеће снаге итд).⁶ Изненађена југословенска страна бранила од оптужби и доказивала исправност нудећи доказе, а совјетска настављала оптужбе и позивала да се КПЈ брани на саветовању Информбироа. Коначан епилог била је Резолуција ИБ-а јуна 1948, која је озваничила раскол у социјалистичком лагеру и почетак још жешћих пропагандно-психолошких а потом и војно-политичких притисака уз озбиљне претње интегритету земље.

Југославија се нашла у тешкој политичко-економској ситуацији услед блокаде и са Истока и са Запада. Хладноратовска атмосфера и совјетски притисци директно су утицали на повећање страха и репресије режима. Најпре са циљем доказивања идеолошке и практичне доследности Стаљиновој догми, а потом и у сврху одбране партије и државе од стаљинизма. С тим у вези хитно је предузет низ мера како би се обесмислиле оптужбе Совјета у погледу економске политике и политике на селу. Већ 28. априла 1948. донета је допуна Закона о национализацији којом су подржављени ситна индустрија, зграде, хотели, биоскопи и друго. Овим законом се отишло корак даље у односу на остале источноевропске земље. Упоредо с овим поштрен је курс и према „кулацима“ на селу кроз повећање откупа, политику цена а затим и аграрсивну кампању колективизације.⁷ Жестока кампања колективизације током 1949. такође је била последица овог сукоба. Само за два месеца почетком 1949. број сељачких радних задруга нарастао је на више од 3.000 а укупно је до краја године основано око 7000. Откуп и колективизација су

⁵ Ђузепе Боффа, *Повјест Совјетског Савеза II*, (Ријека:1976) стр. 275.

⁶ Справка ОВП ЦК ВКП(б) М. А. Суслову „Об антимарксистских установах руководителеј компартии Југославији в вопросах внешней и внутренней политики“, Восточнаја Европа в документах русијских архивов 1944–1948, I, (Москва: 1998), стр. 787.

⁷ Током даље ескалације сукоба повећан је удео „добровољног рада“ на инфраструктурним објектима и градилиштима широм земље, са 3.000 у 1947. на 6.000 милијарди динара 1949. Укупно су тада национализована 3.782 предузећа од чега 2.106 у Србији. Током 1948. план откупа житарица премашен је чак за 32%, а меса чак за 87%. Момчило Митровић, *Србија 1944–1952*, (Пожаревац: 1989), стр. 310.

спровођени уз примену државне принуде и голе силе, па се на десетине хиљада сељака који су се противили овим мерама нашло у затворима, многи су мучени неки убијени.⁸ Културни отклон од СССР-а је врло брзо био видљив у издаваштву, али и биоскопском репертоару кроз гледаност филмова и друге параметре.⁹ Поред „кулака“ као колатерална штета сукоба у хапшени су многи остаци грађанске опозиције. Омалдинске организације попут СДОЈ-а Борислава Пекића, адвокати попут Драгића Јоксимовића (бранилац на процесу Драгољубу Михаиловићу), многи бивши политичари као Коста Кумунуди, пак краљевски намесници Раденко Станковић и Иво Перовић. Цела та кампања требала је да покаже да је југословенско комунистичко руководство изразито стаљинистичко и да је далеко од сваке ревизије и опортунизма за које је оптуживано.¹⁰

Прогон ибеоваца

Први сукоб унутар комунистичке породице и то са првом земљом социјализма, са прослављеним Ј. В. Стаљином на чијем су култу стасале генерације комуниста, изазвао је масован расцеп унутар КПЈ. Сви они који су се определили за Стаљина и Москву, или су бар тако осумњичени, сада су пали под жесток удар репресије, политичке полиције, тужилаштва и судова. Ауторитарну политичку културу и однос према политичким противницима, усвојен од совјетских бољшевика, а већ искушаним над представницима грађанске опозиције – сада су искусили дојучерашњи партијски другови. Формула је гласила врло једноставно: *партијски неистомишљеник - државни непријатељ*.

Већ уочи доношења Резолуције ИБ-а ухапшени су високи партијски функционери, чланови ЦК КПЈ Андрија Хебранг и Сретен Жујовић, који се нису нашли на линији партијске већине. Јавни тужилац је после састанка од 9. маја 1948, одлучио да се против њих покрене поступак због постојања елемената кривичног дела против народа и државе. Приликом хапшења из СССР-а, стигла је депеша којом се претило због њиховог лишавања слободе и изнет захтев да у истрази над Жујовићем и Хебрангом учествује представник СКП(б).¹¹ На састанку од 9. маја 1948. једногласно је усвојена одлука да се Хебранг и

---

⁸ Миодраг Николић, *Информбиро*, (Београд: 1989), стр. 118.

⁹ Љубодраг Димић, *Агитпроп култура*, (Београд 1988) стр. 178.

¹⁰ Срђан Цветковић, *Између српа и чекића*, (Београд 2015) стр. 497-498.

¹¹ На седници 12. и 13. априла, када је усвојен одговор на прво Стаљиново писмо, чак се помињала и Титова оставка. – Б. Петрановић, *Записници са седница Политбиро ЦК КПЈ 1945–1948*, стр. 663.

Жујовић искључе из партије и да им се одузме посланички имунитет као и да се не иде у Букурешт. Чланство је обавештено да су намеравали да изазову расцеп у партији.¹²

Генерал-пуковник Арсо Јовановић, пуковник Владо Дапчевић и Бранко Петричевић августа 1948. покушали су бег преко границе са Румунијом. Том приликом је наводно у околини Вршца убијен Арсо Јовановић. Бекство је пошло за руком Пери Попиводи – генералу ваздухопловства који је пребегао авионом из Панчева за Румунију, за шта га је лично Стаљин одликовао. Пуковник авијације Борислав Супек је такође на сличан начин емигрирао. Амбасадор у Румунији Радоња Голубовић се определио за ИБ-е и позвао народ на обарање владе.¹³ Дубину поделе одсликавају дилеме водећих функционера; цео руководећи кадар Босне и Херцеговине изјаснио се за одлазак на седницу Информбироа. Родољуб Чолаковић сведочи о личној драми кад је намеравао да „скочи кроз прозор“: „... Читав спор између нас и СКП(б) мене је не само поколебао него и потпуно деморалисао. Доживео сам морални слом. Хтео сам да се убијем. А онда помислим рећи ће да га је убио Тито. Написао сам писмо да хоћу да иступим из партије. Разговори су ме довели до тога, на примеру наше партије схватио, да се има зашта живети и борити. Захвалан сам Титу и Бевцу. Где су узроци моје колебљивости – теоретска запарложеност – догматизам. Не радимо већ дуго, теоретски не радимо.“¹⁴ Едвард Кардељ је у својим мемоарима овако описује насталу ситуацију: „...Сваки дан би нам побегао неки комунист, официр, службеник...“¹⁵

И у оваквој атмосфери надало се помирењу а на оптужбе одговарало доказима и уверавало совјетско руководство у правоверност марксистичко-лењинистичкој доктрини. За први мај 1948. се тако носе пароле и узвикује: *„Живио моћни Совјетски Савез, упориште демократског и мирољубивог човјечанства! Живио Совјетски Савез, заштитник мира и пријатељске сурадње међу народима! Живио генијални вођа напредног човјечанства у*

---

¹² Андрија Хебранг је смењен из врха КПХ 1944. због тврдог става према хрватском питању и границама, а касније је био на високим функцијама на савезном нивоу. Према званичној верзији, обесио се у затвору 1950. док је Сретен Жујовић, бивши министар финансија, касније ревидирао став по питању ИБ-а и доживео рехабилитацију, Више у Срђан Цветковић, *Између српа и чекића I-репресија у Србији 1944-1953*, (Београд 20015) стр. 478 и даље.

¹³ Славко Ћурувија, *Ибеовац. Ја Владо Дапчевић*, (Београд: 1988), стр. 132.

¹⁴ Бранко Петрановић, *Седнице Политбироа ЦК КПЈ 1945–1948*, Београд, 1995, *Седница Политбироа ЦК КПЈ и Покрајинског комитетa КПЈ за Босну и Херцеговину*, 7. јул 1948, стр. 254–255.

¹⁵ Едвард Кардељ, *Сећања*, (Београд: 1980), стр. 130.

борби за мир и демократију, Генералиссимус Стаљин!“¹⁶ Како би се изгладио неспоразум 21–28. јула 1948. сазван је и Пети конгрес. Први након двадесет година, потпуно јаван, преношен преко радија и са опширним извештајима у штампи. Конгрес је усвојио програм (први после Вуковарског), донео резолуцију о односу КПЈ према Информбироу, одбачне су критике, дата подршка руководству и наглашена борба против шпијунаже у корист страних обавештајних служби. То је био одговор на једну од кључних примедби совјетске стране за илегалност у раду, одсуство програма, недемократичност, али и манифестација добре воље да се дијалогом превазиђу проблеми на линији две партије.¹⁷

Уместо помирења, уследили су још жешћи и отворенији притисци. У свим земљама источног лагера кренула је убрзо кампања против– **титонста**. Процеси Рајку у Мађарској, Дзодзеу у Албанији (1949), потом Патрашкану у Румунији, Трајче Костову у Бугарској(1950), Рудолф Слански (1952) као и Владимир Гомулки у Пољској носе слична обележја кампањске борбе против непријатеља и завереника у редовима комуниста. Осим кроз монтиране јавне и помпезне процесе, стаљинизација Источне Европе се огледала и у све израженијем култу Стаљинове личности (кроз пропаганду, давање имена градовима и планинским врховима), инсистирањем на колективизацији и укидању привидне самосталности сателита кроз ригиднији политички и економски надзор (оснивање СЕВ-а 1949). Војно-политички притисак се манифестовао и мобилизацијом трупа на границама Југославије, где је 1948–1953. забележено 7.877 инцидената, од тога 142 оружана у којима је погинуло 36 лица, а ликвидирано 337 терориста.¹⁸ Из информбировских земаља

---

¹⁶ Тако је на седници Политбироа 7. јула 1948. Милован Ђилас је изјавио: „Немамо ми другог пута осим са СССР-ом“, Бранко Петрановић, *Седнице Политбироа ЦК КПЈ 1945–1948*, (Београд: 1996) стр. 256.

¹⁷ Један од ретких, Владо Поповић, пред Пети конгрес храбро је сугерисао Титу да се лично обрати Стаљину једним топлим писмом и изглади ствари. Бранко Петрановић, *Велика шизма*, (Подгорица: 1999), стр. 53.

¹⁸ Према неким извештајима (мемоари историчара Беле Кираљија, бившег мађарског генерала) планирана је и оружана интервенција током 1950, али се од ње одустало због одлучне реакције САД у Кореји и сопствене ограничености нуклеарног потенцијала. Југословенска историографија је дуго волела да нагласи како до напада није дошло и због снаге и одлучности да се боре и добране југословенски народи. Према Дедијеру, Валтер Улбрихт је био главни заговорник напада на Југославију. Према истом извору, совјетски амбасадор је на Политбироу КП Француске рекао да могу да изврше атентат кад хоће, „јер имају своје људе у његовој непосредној близини где се он и не нада“. Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију друга Тита*, (Београд: 1983) стр. 449.

развијена је агресивна пропаганда, убацивана је штампа, леци са отвореним претњама и позивом на устанак.¹⁹

Масовни терор „широк и сувише превентиван“ према ибеовцима се нарочито распламсао почетком 1949, када се схватило да са Стаљином нема помирења. Томе је још више допринела друга Резолуција ИБ-а 1949, која је између осталог оценила: „...Титова клика претворила је Београд у амерички центар шпијунаже и антикомунистичке пропаганде.“²⁰ Иако је репресија појачана избегавани су јавни процеси комунистима због оптужби за „фашизам“ и непоштовање људских права које су стизале са Истока. Званична статистика те године бележи само десетину изречених смртних казни што свакако није било реално стање. Све више се ишло на систем административних казни. Осуде на вапитно-поправни и друштвено корисни рад су изрицали органи безбедности и партије. Према тадашњем закону те осуде нису могле бити веће од две године, али су могле бити неограничено понављане тако да нису били ретки логораша са стажом већим и од десет година.²¹ Међународна кампања диригована из СССР-а је била претежни разлог што се Тито определио да „непријатеља удари само по ушима“ тако да није било много отворено ликвидираних коминформоваца. Ђилас у својим сећањима кривицу и одлуку о логорима за комунисте углавном пребацује на Тита и Ранковића тврдећи чак да ни Политбиро није питан.²²

Ибеовци у бројкама-које су размере прогона?

Одмах по изубијању сукоба напрегнута је иначе огромна мрежа доушника тајне полиције и повећана будност режима, нарочито према унутарпартијском непријатељу. Дубину сукоба и драматичност тренутка потврђује податак да је између 1948–1963. око 240.000 лица искључено из партије по линији Информбироа.²³ Према Дедијеру, који се позива на тврдње једног од бивших управника у Удби евидентирана су 55.663 лица, кажњено 31.000–

¹⁹ Највише материјала убацивано је из Бугарске и Румуније, а форме су биле најразличитије, стављан у пловече сандуке Дунавом па чак и путем гумених балона напуњеним гасом који су са румунске обале са Дунава стизали чак и до Трстеника, Чачка и других места у унутрашњости. АС, Фонд БИА, П-1, *Извештај по линији ИБ 1951. година*, стр. 6.

²⁰ Миодраг Николић, *Информбиро*, (Београд: 1989) стр. 191.

²¹ Закон о логорима и мерама за итнерацију никад није званично укинут чак је седамдесетих пређено логорима учесницима тзв. Барског конгреса, Срђан Цветковић, *Између српа и чекића 2 - политичка репресија 1953-1985*, (Београд: Службени гласник 2011) стр. 469-495.

²² Милован Ђилас, *Власт и побуна*, (Београд: 1991), стр. 194–203; Момчило Цемовић, *Ђиласови одговори*, (Београд: 2002), стр. 115–116.

²³ Радоњић наводи чак и више – 273.000 лица. Радован Радоњић, *Изгубљена оријентација*, (Београд: 1985) стр.74-79. Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију друга Тита*, стр. 474.

32.000 од чега 18.000 административно кажњених и 13.000 војних и цивилних осуђеника. Према истом извору, до доласка Ранковића августа 1951. у логору је боравило близу 12.000 лица. Душан Биланцић, на основу својих сазнања, наводи сличне цифре – 59.596 ухапшених и 31.142 кажњених.²⁴ Званична *Историја СКЈ*, говори да је било 16.312. лица, од тога 11.694 административно кажњена, који су послати на „друштвенкористан рад“ и осуђених 5.037 на временске казне, док је нешто преко 11.000 прошло кроз Голи оток до 1958. године. Радоњићеви налази такође говоре о 55.663 регистрована и 16.288 затворених или осуђених коминформоваца.²⁵

Од укупног броја евидентираних **55.663** лица било је : у Босни и Херцеговини - 4.543 или 8,16%; у Црној Гори - **5.007** или 8,99%; у Хрватској - **6.953** или 12,49%; у Македонији - **2.662** или 4,78%; у Словенији - 943 или 1,68%; у Србији - 28.661 или **51,49%**; на Косову - **1.514** или 2,72% и у Војводини - **5.389** или 9,68%. Највише регистрованих информбироваца (28.661) било је у Србији (без покрајина). Они су чинили више од половине укупног броја информбироваца у Југославији. Њихов удео у укупном становништву Србије (без покрајина) износио је свега 0,63%. Тај проценат је био двоструко већи него у Југославији (0,32%) и било којој другој републици (Хрватска - 0,18%, Македонија - 0,20%, Словенија - 0,06% укупног становништва) или покрајини (Косово - 0,17%, Војводина - 0,30% укупног становништва), осим у Црној Гори. Број тих лица у Црној Гори (5.007) био је у апсолутним релацијама мањи него у Србији, и нешто испод оног у Хрватској (6.953) и Војводини (5.389). Но, у релативном износу, чинио је 1,16% укупног становништва Црне Горе, што је било два пута више него у Србији (0,63%) и скоро четири пута више него у Југославији (0,32%).²⁶ Предраг Марковић је писао о око 6.200 ибеоваца у Београду и око 61.000 у Југославији до 1961. године и закључује да је у

---

²⁴ Душан Биланцић, *Модерна хрватска повјест*, (Загреб : '???) стр. 308.

²⁵ Радован Радоњић, *Изгубљене оријентације*, (Београд: 1985) стр. 71–81. Мартин Превишић, користећи најновија архивска сазнања, у свом доклату наводи и следеће бројеве административно кажњених: 10.999 особа кажњено је то казнама од: 24 месеца (5557 особа), 21 месец (12 особа), 20 месеци (285 особа), 18 месеци (1773), 16 месеци (153 особе), 15 месеци (235 особа), 13 месеци (28 особа), 12 месеци (1326) особа, По националности мером ДКР-а највише је кажњено Срба (5135), Црногораца (2373), Хрвата (1896), Македонаца (550) и Словенаца (369) те Албанаца (167), Мађара (101), итд. Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom Otoku 1949. – 1956.*, doktorski rad, Univerzitet u Zagrebu, 2014, str. 67, 113-114., rad u rukopisu; Zagreb, navodi se kao osnovni izvor : HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO, fond 1561, „Popis”

²⁶ Радован Радоњић, *Изгубљене оријентације*, стр. 78–79.

односу на број становника – стаљиниста било три пута више у Београду од југословенског просека.²⁷

О обиму разема рама затворског прогона данас захваљујући најновијем отварању архива тајне полиције много више и документовано зна.²⁸ Према најновијим подацима министарства унутрашњих послова само у Србији је било око 15.000 хапшених ибеоваца, у Црној Гори 4.200, Словенији 560, Хрватској 2.100, Македонији 1.500. итд Коначно од скоро доступна грађа државне безбедности у Архиву Србије хрватским говори прецизно о 16.101 ибеоваца прошлих кроз највеће логоре.²⁹ Овим бројкама недостаје број вансудских ликвидираних лица, потенцијалних непријатеља 1948–1951. приликом хапшења, наводних или стварних покушаја бекстава или у истрази, што није био непознат или редак случај у пракси. Снага стаљинистичке опозиције је била аргумент којим се правдала употреба тако радикалних репресивних мера. При том се тврдило да би она била још и већа, да би цела земља била претворена у логор, у случају да је победила поражена просовјетска струја – „Да није било Голог отока цела би земља била Голи оток“.³⁰

Голооточани, попут Драгослава Михаиловића, наводе своје процене и сазнања. По њему хапшења, батинања, избацивања с посла и из станова, присиљавања на развод и на промену места боравка, приморавање на промену занимања и јавну самокритику доживело је чак до милион лица. У логоре и робијашнице упућено је по њему 40.000–60.000 људи, од чега 30.000–35.000 по основу административних и судских пресуда и 10.000–15.000 осуђеника, пре свега војних и 3.000–5.000 осуђеница. Сем њих један број кажњеника, по њему неколико хиљада, казну је издржавао у средним затворима или на јавним радовима, док се број убијених или натераних на самоубиство због терора, болести или лоших услова живота пење на 4.000–5.000, међу административним кажњеницима и између 1.000–2.000 код осталих осуђеника.³¹ од скоро доступни званични подаци пак говоре само о између 343 и 500 умрлих на Голом отоку и сличним логорима. Укупно је према документацији службе безбедности на „Мермеру“ до 1986, страдало на овај или

²⁷ Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада*, (Београд: 1997), стр. 187.

²⁸ Према подацима из архива полиције, наводно је до краја 1949. означено чак 9.322 оних који у заврбовани за обавештајни рад за СССР или неку другу источноевропску државу. Драган Марковић, *Истина о Голом отоку*, стр. 79.

²⁹ АС, фонд БИА, списак II, фасц. 84; Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom Otoku 1949. – 1956.*, doktorski rad, Univerzitet u Zagrebu, 2014, str. 67, Д. Михаиловић, *Кратка историја сатирања*, Београд, 2005, стр. 91.

³⁰ Анте Раштегорац, бивши управник Голог отока, у писму Владимиру Дедијеру – В. Дедијер, *н. д.*, стр. 474.

³¹ Д. Михаиловић, *Голи оток*, стр. 43.

онај начин 446 лица.³² Многи су спас од прогона и тортуре потражили у емиграцији. Рачуна се да је од целокупне ИБ емиграције у источним земљама, њих 4.928, око 2.400 емигрирало после Резолуције ИБ-а.³³

Званични подаци о броју умрлих на Мермеру 1949–1953:

Година	Цивили	Војна лица	укупно
1949.	17		17
1950.	48	11	59
1951.	189	71	260
1952.	12	14	26
1953.	9	8	17
Укупно	275	104	379

Структура кажњених ибеоваца

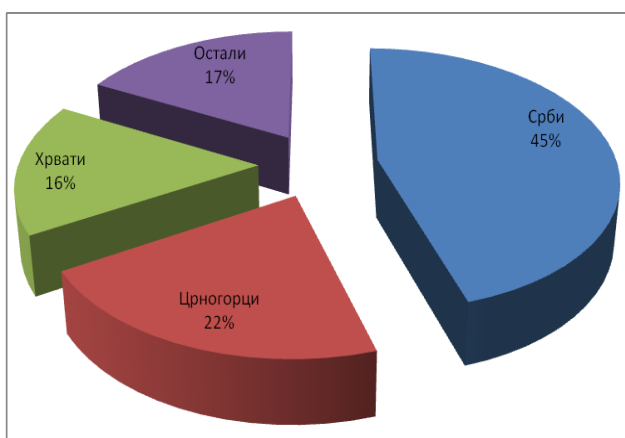
Међу осуђеним је било 36 шпанских бораца, 268 предратних илегалца, 1.673 носиоца Партизанске споменице, 23 савезна и републичка министра и око 100 њихових помоћника, 30 савезних и 33 републичких посланика, 293 председника општина, 72 првака срезова, 6 генерала, 43 пуковника, 118 потпуковника и 322 мајора. Код високих партијских функционера такође је био не мали број оних који су се изјаснили за Стаљина – два члана Политбироа ЦК КПЈ, 16 из републичких централних комитета и 50 из обласних. Међу нижим партијским функционерима подршка Резолуцији ИБ-а је била још масовнија – 773 средњих, 318 – општинских, 498 – месних и 953 секретара основних ћелија партије се изјаснило за Резолуцију. Укупно 2.616 разних руководилаца партије.³⁴ Ухапшена је и група новинара партијског гласила *Борба, Тањуга*, као и већина новинара листа *Нарнијед* у Хрватској. Школа за дипломате и новинаре је затворена 1952, делимично и због сувише студената ибеоваца. Због ИБ пропаганде у Београду лишен је слободе и аташе за штампу албанске амбасаде.

³² АС, Фонд БИА, списак II, *Регистар умрлих осуђеника; Политика*, 5. јун 1951.

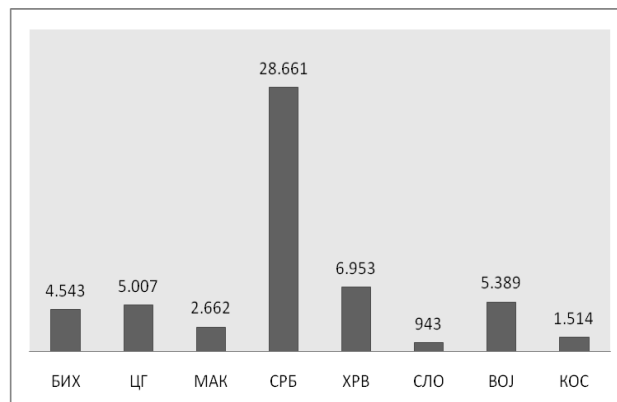
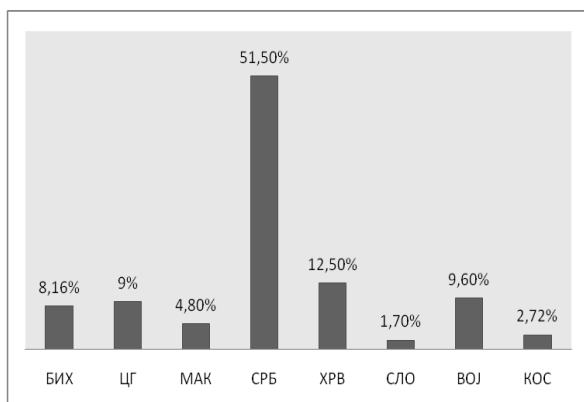
³³ АЈ, Председništvo SFRJ, 803, fasc. 45, 74. седница, Специјални рат против SFRJ, 23. април 1977, стр.31С Цветковић, *Између српа и чекића 2-* политичка репресија у Србији 1953-1985, Београд: Службени гласник, 2011) стр. 469-470.

³⁴ Радован Радоњић, *Изгубљена оријентација*, стр. 74.

Социјална структура ухапшених по линији ИБ такође је знаимљива. То су борци – 21.880, радници – 5.081, сељаци – 5.626, студенти – 4.008, војници – 4.153, полицајци – 1.184, 500 радници Удбе и руководиоци КПЈ – 2.616. Међу официрима Војске Југославије 52,1% ибеоваца чинили су нижи официри, а око 70% оних који су се определили за Информбиро ступили су у редове армије у завршној фази рата 1944–1945. године. У логорима су се нашли и многи скојевци (међу којима и Бранко и Гордана Михаиловић, деца Драже Михаиловића) као и млађи син војводе Мишића, Војислав. Гледано по републикама у Србији је било највише ухапшених – 51,49% од укупног броја. Нарочито је индикативна национална структура. Око 46% свих ухапшених били су Срби, 21% Црногорци и 15,8% Хрвати. У ужој Србији ухапшено је 28.661, у Војводини 5.389, на Косову 1.514 људи. Национална структура административно кажњених још је занимљива ако упоредимо број информбироавца са укупним бројем припадника одређене нације.³⁵

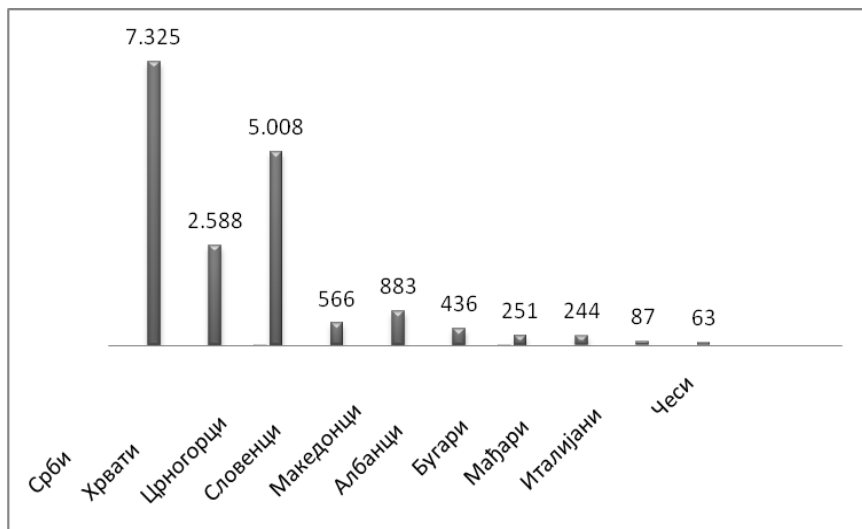

Национална структура логораша на Голом отоку (1949-1956)

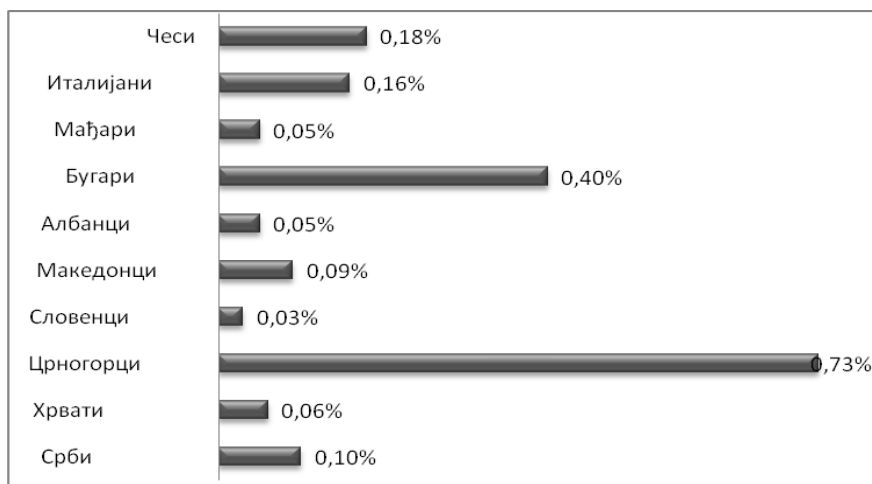

Евидентрани Ибеовци према републикама

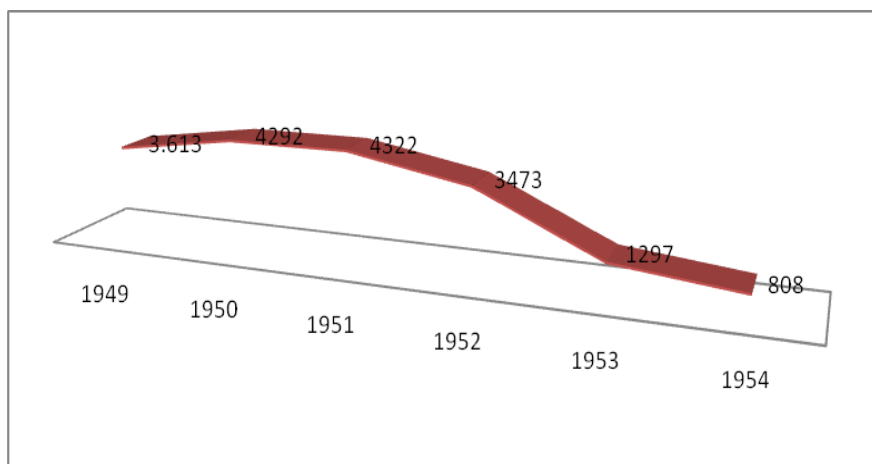
³⁵ Радован Радоњић, *Изгубљена оријентација*, стр. 78–79., АС, Фонд БИА, П/105, *Достојан одговор-спискови голооточана*, Д. Марковић, *Истина о Голом отоку*, стр. 15–17 и даље.

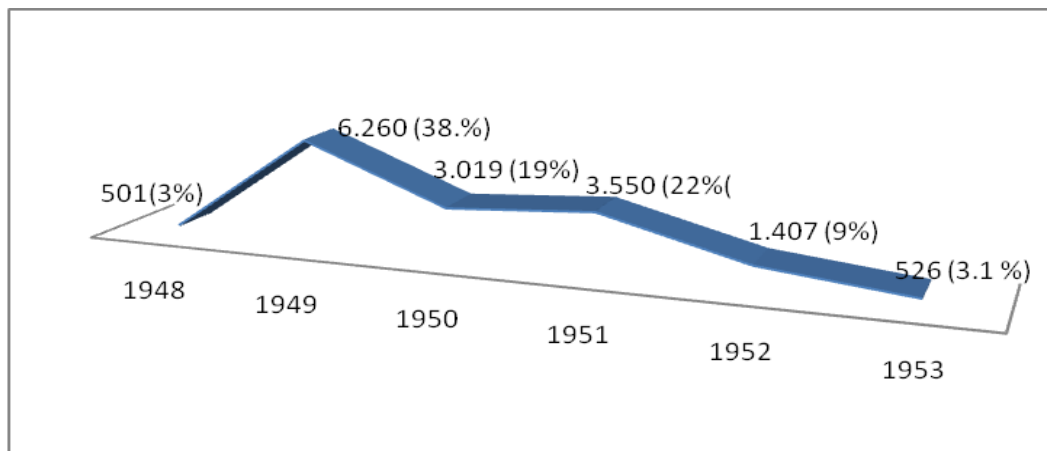
Голоточани по нацији

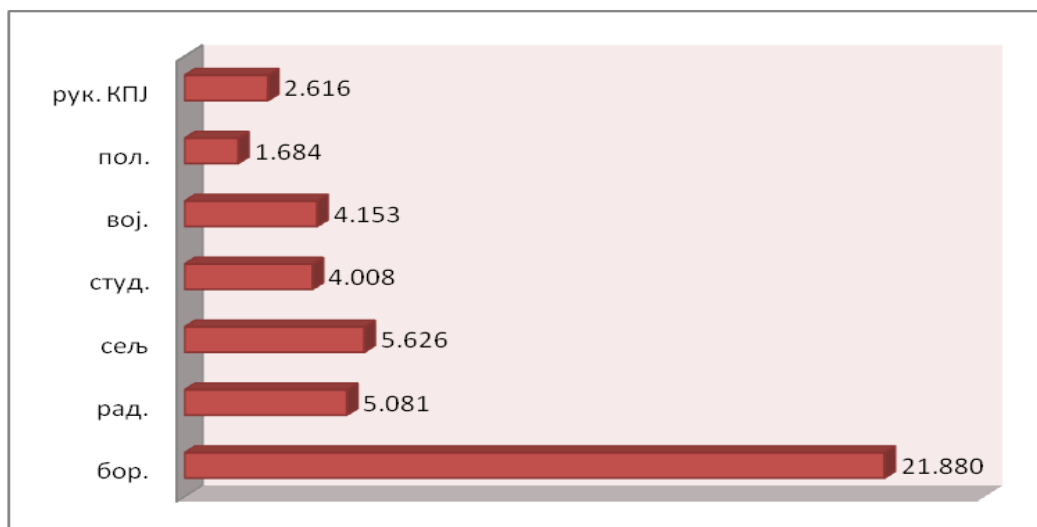
Процент голооточана према укупном броју припадника нације

Пријем у предузеће „Мермер“ по годинама

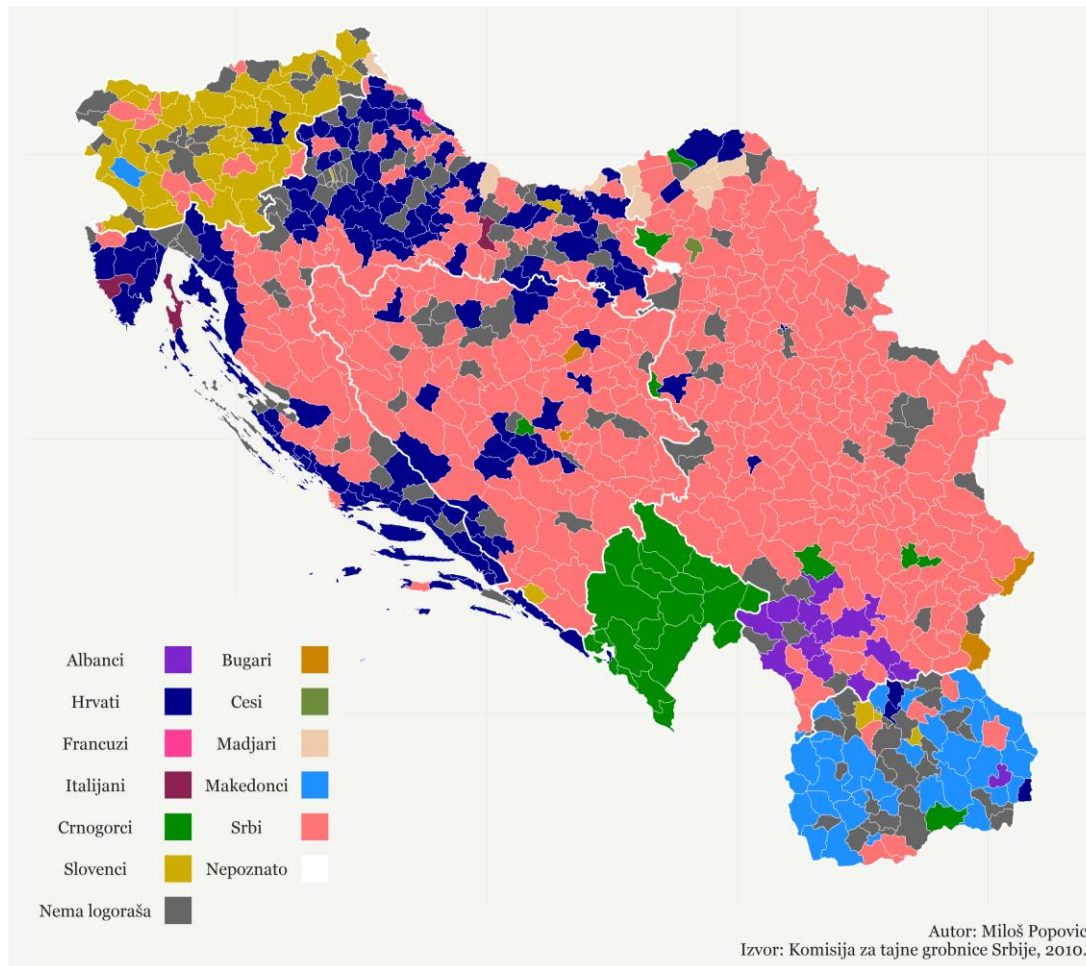

Однос хапшених и кажњених ибеоваца по годинама: ³⁶

Социјална структура ухапшених ибеоваца

³⁶ Радован Радоњић, *Изгубљена оријентација*, стр. 78–79.

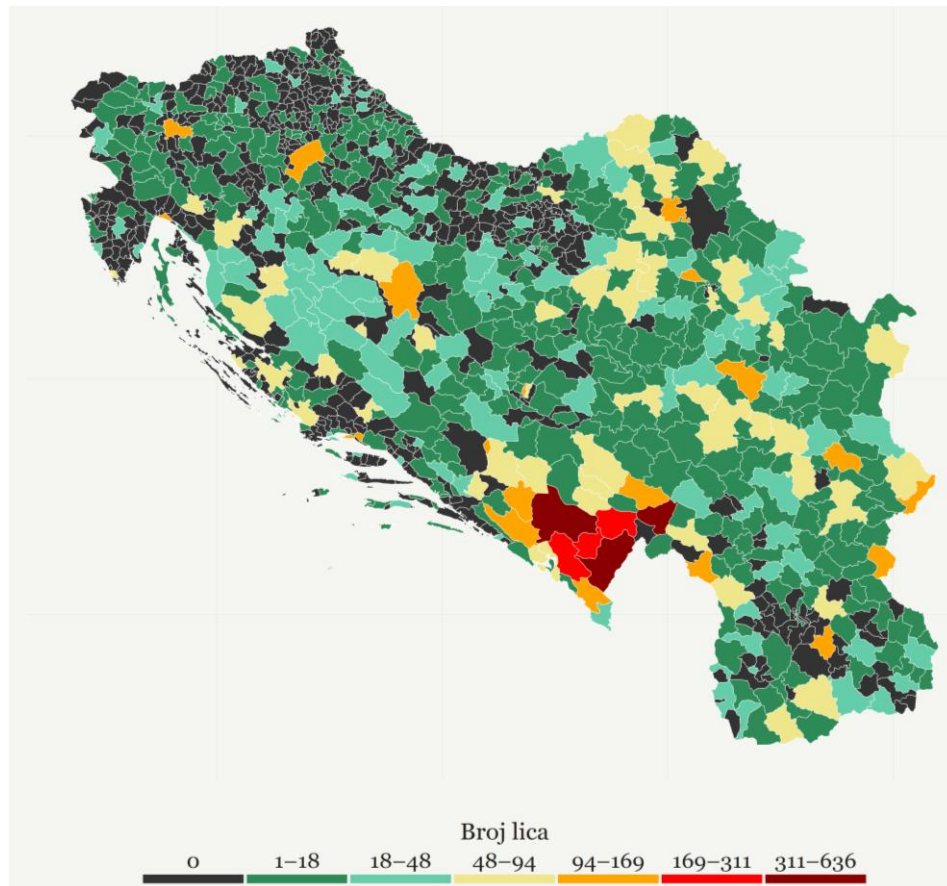

Информбировци - означени према националности и општини пребивања

(Извор: АС Фонд БИА, П/105, *Достојан одговор-спискови голооточана*, аутор: Милош Поповић)

Процентуално највише стаљиниста је било међу Црногорцима, готово осам пута више од југословенског просека. У Београду је било три пута више ибеоваца од југословенског просека. У црногорској полицији за ИБ-е се определило 490 службеника и милиционара на челу са командантом милиције. Секретар Удбе Вукосав Бошковић определио се за ИБ. Формирани су илегални срески комитети у Даниловграду, Никшићу, Котору и на Цетињу. Пленум ЦК у Црној Гори, поводом сукоба са Стаљином, трајао је три дана и три ноћи. Од девет чланова Покрајинског комитета, четворица су се определила за Стаљина и поред разговора и убеђивања (Б. Љумовић – члан ЦК КПЈ, В. Томшић, Н. Павић и Р. Вукићевић). Секретар Илија Булатовић, са среским комитетом у Бијелом Пољу, у потпуности се изјаснио за Стаљина, узео оружје и у зиму 1949. одметнуо с намером да пребегне у Албанију. У року од 15 дана група је разбијена, неки су ухваћени, а неки побијени. И Анте Раштегорац, бивши управник Голог отока, тврди да је у односу на број становника

убедљиво највише лица било из Црне Горе, Србије, затим Босне и Херцеговине, Хрватске док је на последњем месту била Словенија.³⁷

Информбироовци у логору означени према општини пребивалишта (1949-1956)

(извор: (Извор: АС Фонд БИА, II/105, *Достојан одговор-спискови голооточана*, аутор: Милош Поповић)

Срби и Црногорци чинили су више од две трећине осуђених ибеоваца, док је најмањи удео међу Словенцима, само 0,003% од укупне популације. Велики проценат, чак 0,4% од укупне популације у Југославији, стаљиниста, је било међу Бугарима. Територијално, нарочито је велик број стаљиниста забележен у Београду, Војводини и Источној Србији а од градова посебно у Кладову, Зајечару, Неготину, Бору и Доњем Милановцу. Од 1.657 ухапшених по линији ИБ-а у Србији до 15. децембра 1949, 604 њих је лишено слободе у Београду. У Кладову су Информбироу пришли не само средњи комитет и више партијских ћелија већ и део Удбе и милиције. У Зајечару су побегли шеф Удбе, јавни тужилац и директор рудника.³⁸ Очигледно је да је поред политичко-идеолошког фактора, оданости

³⁷ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију друга Тита*, стр. 474.

³⁸ Славко Зечевић, *Сећања и казивања*, (Београд, 2004, стр. 125.

„стаљинистичкој догми“, значајни утицај имао и верско-историјски чинилац. Традиционално више наклоњеним „Мајци Русији“ Црногорцима, Србима и Бугарима, Стаљин је био ближи. Према тим схватањима Стаљин је доживљаван као нови руски император с тим што је империјализам у име православља одменио империјализам комунистичког интернационализма и борбе против западних „крсташа“ демократије. Такође је значајнији број ибеоваца био међу нижом страначком структуром него међу вишом. То може да значи, између осталог, да се међу њима налазио и већи број каријериста, који су можда рачунали са сигурном победом Стаљинове струје, елиминацијом руководства КПЈ и успоном на страначкој лествици. Међу ухапшеним такође је велики број првобораца и учесника Шпанског грађанског рата, припадника интернационалистичких бригада, који су одлуку КПЈ схватили као скретање са курса интернационализма и издају револуције.

Укупно гледано у социјалној структури ухапшеника изразитије су заступљени у односу на укупан број у друштву стари борци, студенти, нижи партијски функционери, војници (нарочито нижи официрски кадар) и полицајци и припадници УДБ-е. Учешће радника, а нарочито сељака, било је врло скромно с обзиром на то да су чинили 4/5 југословенског друштва. Идеолошко-политичкој борби и активној унутарпартијској утакмици, што је логичније, били су склонији политички писменији и индоктрирани слојеви становништва. Прекаљени кадрови који су у њу били укључени још у међуратном периоду или су прошли Други светски рат стасавајући на Стаљиновом култу.

Изузетно велики број ибеоваца евидентиран је на Београдском универзитету. Од 25.000 студената на Београдском Универзитету 2.636 су били чланови партије или кандидати, од тога се за ИБ-е само до октобра 1951. изјаснило 1.128 лица (42%), уз 154 „мермераша“.³⁹ На Медицинској великој школи од 1.533 партијаца 640 се изјаснило за Стаљина уз 50 мермераша, на Техничкој великој школи од 1.570 евидентирано је 692 ибеовца уз 54 мермераша. Укупно је до тада био утврђен број од 2.553 лица по линији ИБ-а.⁴⁰ На пленуму ГК СК у Београду из јануара 1953, изнет је податак да је око 700 кажњених због ИБ-а на Универзитету.⁴¹ Према другом извору из службе безбедности

---

³⁹ „Мермерашима“ су на Београдском универзитету називана лица која су се вратила са друштвенкорисног рада из предузећа „Мермер“ на Голом отоку где су упућени по административној казни због информбировске делатности.

⁴⁰ АЈ, ЦК СКЈ, VIII, VII-5, к-38, *Извештај Удбе о стању на факултетима*,

⁴¹ Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада* (Београд:1997), стр. 163.

укупно је до половине 1953. на Голи оток из Београда отправљено 916 лица.⁴² Озбиљне информбировске групе професора и студената раскринкане су на Филозофском, Пољопривредном и Економском факултету. На Архитектонском факултету је током 1951. регистрована група студената информбироваца док је секретар ОПО М. Антонић раскринкан као руски шпијун и осуђен 1952. у процесу четрнаесторици на 12 година робије. Формом ИБ-пропаганде оцењено је и наметање совјетских скрипти и књига као основних учила. Др Д. Тодоровић, професор Економског факултета, за свој предмет Спољна трговина имао је скрипта просовјетског карактера, а професору Пољопривредног факултета Ј. Дракулићу замерено је што „...Редовно доноси неку руску књигу на час и оставља, да је студенти разгледају преко одмора.“ Студенти Филозофског факултета, Н. Гаћеша и М. Перовић, у својој групи су агитовали против другог народног зајма, избора и „стварали идеолошку збрку и дефетизам међу студентима, популарисањем СССР-а и Кине а особито њихове моћи у вези са Корејским сукобом, водећи сваке вечери дискусије по собама у Студентском дому...“⁴³ Наравно било је и бизарних случајева да су на Голи оток послати поједини православни свештеници, официри краљевске војске (или било ко ко се позитивно изразио о Русији, о њеној култури (поезији, књижевности, музици...)). Или је бар само тако био пријављен. Пријаве су изнуђиване под тортуром. Било је питање ко је све знао или могао да зна за ваша колебања а није вас пријавио?. Под теретом патње појединци су често и лажно пријављивали не само пријатеље већ и најближе чланове своје породице.

Међу осуђеницима било је различитих случајева, од искрених и фанатичних симпатизера Стаљина и Информбироа до безазлених вербалних деликата и потпуно невиних и лажно оптужених лица. Иако је Александар Ранковић обелоданио да је 47% хапшења било неоправдано велико је питање колики је заиста степен кривице и осталих 53% ухапшених и осуђених, у атмосфери ванредног стања и у условима потпуне партијске диктатуре и одсуства било какве демократске контроле. Један број оптужен по линији Информбироа чинили су људи искрено занесени стаљинистичком идеологијом, интернационализмом и опчињени култом Стаљинове личности. Неки од њих су и под најтежим мукама и притисцима одолели и остали доследни својим убеђењима до краја

---

⁴² АС, Фонд БИА, фасц 84, Регистар кажњеника Голог отока.

⁴³ АЈ, ЦКСКЈ, VIII, VII-5, к-38, Извештај УДБЕ о стању на факултетима.

живота. Други су поклекли пред теретом стварности и тортуре или пак у судару са чињеницама „ревидирали“ став.⁴⁴

Интезитет прогона

Од 1949-1951. логори и затвори су у Југославији били пренапучени до те мере да је чак Кардељ наводно устврдио како је „хапшење изгубило сваки смисао“. У затвору се тад наша шаролика скупина кулаци због колективизације, ибеовци, грађанска опозиција, колаборанти итд. Слична тенденција настављена је и током две наредне године, да би од 1952. број кажњеника почео рапидно да опада смиривањем тензија, а нарочито после Стаљинове смрти марта 1953. године.⁴⁵ Интензитет репресије и број ухапшених по линији ИБ били су највећи од 1949–1951. године. Према званичним подацима, у првој фази током 1948, партија је гледала компромисно на сукоб, па је ухапшено око 500 ибеоваца, а свега 3% њих и кажњено, док је до краја 1949. број нарастао на готово 7.000 ухапшених уз скоро 40% кажњених. Званично, ухапшени су били непријатељи државе. За њих је предвиђено у Кривичном законнику посебно кривично дело „непријатељски рад на линији ИБ-а“, а у Удби и КОС-у постојао је посебан одсек међу „унутрашњим непријатељима“. Само прве године борбе против симпатизера ИБ-а, тајна полиција је ухапсила 12.829 лица. Током 1949, по признању А. Ранковића, око 47% свих хапшења у Југославији било је неоправдано, у Србији 40%, Словенији 39% а Босни и Херцеговини чак 51%. Према истом извештају око 13.700 лица је прошло кроз логоре и затворе у периоду 1948–1952, од чега је 7.458 пуштено пре рока док је 1,9% поново враћено. Нарочито су се у том послу истакле политичке полиције Србије и града Београда – ухапсиле су 4.099, Удба Југославије – 2.098, Удба БиХ – 2.052, Удба Црне Горе – 1.798, а војна служба чак 3.678 официра, подофицира и војника.⁴⁶

За ову сврху донети су посебни прописи, који су предвиђали два поступка. Први је полицијски прогон, еуфемистички назван административном казном. То је нека врста поопштеног прекршајног поступка у којем су полицијске власти (органи гоњења) имали и функцију арбитраже. Оценом прекршаја – степена друштвене опасности извршиоца и дела

---

⁴⁴ У прве спадају на пример Влада Дапчевић, Милета Перовић и М. Мирковић док се у друге могу убројати Бранко Петричевић и Сретен Жујовић. – напомена аутора.

⁴⁵ Драгослав Михаиловић, *Кратка историја сатирања*, (Београд: 2005), стр. 48; Милан Рајић, *Српски пакао у комунистичкој Југославији*, (Београд: 1991), стр. 308.

⁴⁶ Марко Лопушина, *Убиј ближњег свог*, (Београд: 1998), стр. 77.

и одлучивали су о дужини васпитно-поправне мере (заправо робије). Овај поступак је примењиван на цивилима. За војна лица и војне службенике организована су суђења, доношене пресуде и били предвиђени посебни затвори.⁴⁷ Мада је **административни поступак** планиран као начин превентивне и привремене изолације прогнаних, одмах по увођењу претворен је у неограничену власт Удбе над затвореницима. Њиме су потпуно укинута најелементарнија права ухапшеника и затвореника: нису добијали пакете, било им је ускраћено право на посету, а често ни породице нису знале где су. Они су били у посебном положају у односу на све друге кажњенике после Другог светског рата. Од њих се очекивало да ревидирају, тј. у условима изузетне затворске тортуре и притиска преваспитају и да окончају властиту истрагу, тиме што ће открити све њима познате информбировце или бар симпатизере Стаљинове политике. Такође ревидирање је доказивано и учешћем у батинању и тортури над „бандом“ која није ревидирала. *Борба* објављује 17. августа 1949. писмо 1.416 ибеоваца који признају да су издали отаџбину и партију, али су увидели штетност таквог чина и кају се.⁴⁸

Логорски архипелаг

„Антистаљинистички стаљинизам“ подразумевао је и отварање првих правих домаћих гулага за политичке противнике. У земљи је у време Информбироа било око 40 разних логора и затвора за стаљинисте, иако је само Голи оток упамћен као мучилиште са специфичним физичким и психолошким методама преваспитавања затвореника. Овим „медитеранским комунистичким Гулагом“ режим је дао допринос историји „логорске цивилизације“ која се протезала од Владивостока до Јадрана. При том био је једини логор за преваспитавање политичких (осим излованих покушаја у Румунији у затвору Питешти). Таква пракса била је виђена само у азијским формама тоталитаризма (Кина, Камбоџа, С. Кореја,...)⁴⁹ О значају који је Голом отоку придаван сведочи и чињеница да су сви његови управници или надзорници били поверљиви високи официри Удбе – генерал В. Биљановић, Војин Јауковић, Владимир Роловић, Б. Дамјановић, Јово Капичић, Анте Раштегорац и Никола Бугарчић. Логор радилиште за друштвено корисни рад (ДКР)

⁴⁷ Више у Рајко Даниловић, *Употреба непријатеља*, (Ваљево: 1993)

⁴⁸ *Борба*, 17. август 1949.

⁴⁹ Према неким подацима у СССР је постојало 53 радних логора и око 450 радних колонија, у Чехословачкој је основано 422, Бугарској 86, у Албанији 19 различитих угавном радних логора. Bartošek, Karol, „*Srednja i Jugoistočna Evropa – žrtve komunizma*“, у *Crna knjiga komunizma*,(Zagreb: Globus, 2001)

„Мермер“ је имао специјалан статус. За разлику од неких других био је обавијен велом тајне све до 1953. Била је то забрањена зона кретања за све па и за војску.

„Предузеће Мермер“

Чија је идеја о оснивању логора на Голом отоку и осмишљавању тортуре? Размишљања о коришћењу јадранских острва за изолацију политичких кажњеника је стара.⁵⁰ Према једнима најзаслужнији за избор Голог отока за логор су били шеф Удбе за Хрватску, генерал Стево Крајачић и Титова десна рука – Едвард Кардељ. Стево Крајачић и Едвард Кардељ су предлагали да се логор отвори у Добоју или на Пакленим отоцима, али се вајар А. Августинчић сетио Голог отока по извршном мермеру, који би се могао прерађивати, а Удба Хрватске је утврдила да је острво добро за чување и да је безбедно. Већина истраживача сматра да је коначну одлуку о отварању овог логора донео Тито, а спровели је А. Ранковић и С. Крајачић. Генерал УДБЕ Јово Капичић тадашњи начелник Централне управе логора за преваспитавање има о месту оснивању логора своје поверљиве изворе наводећи Мирослава Крлежу и Антуна Августинчића као консултанте за избор.⁵¹

Мало острво у Јадранском мору испуњавало је сва три критеријума неопходна за спровођење одлуке. Било је довољно далеко и изоловано, са њега је скоро немогуће побећи и налази се у најзападнијем делу Југославије далеко до источних граница. Недалеко од Голог отока налази се и острво Свети Гргур са логором за жене и војна лица који је такође изграђен 1949. године. Око 200 логораша из Лепоглаве градило је први логор (тај задатак је спроводио Слободан Крстић Уча), да би прва група од 1.200 логораша (до краја 1951. било их је девет) приспела на Голи оток 9. јула 1949, а само до краја те

---

⁵⁰ *Голи оток* је пре рата био власништво извесног Рада Вуковића, велетрговца из Бриња, на коме су Италијани покушавали експлоатацију боксита. За време Првог светског рата Аустријанци су ту држали заробљенике. Још у Краљевини Југославији министар полиције Корошец је, са кнезом Павлом, разматрао могућност отварања великог затвора на неком јадранском острву, где би у случају покушаја комунистичког преврата могли да сместе ухапшене побуњенике, а да не буду близу источних граница, односно Москве; исту идеју је разматрао касније и генерал Душан Симоновић. Када је дошло до Резолуције ИБ-а и Тито је почео на слична начин да размишља. Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom Otoku 1949. – 1956.*, doktorski rad, Univerzitet u Zagrebu, 2014, str. 245-251., 113-114., rad u rukopisu

⁵¹ „Да, идеја је Крлежина, а нешто мало у томе је учествовао је и скулптор Антун Августинчић. Али, Крлежа је био Титов прави интимус и сугерисао му је да то буде Голи оток. Сигуран сам у то, запишите га црвеним словима. То нам је рекао Ранковић. Рекао нам је да постоји тамо неко острво у Јадрану, на којем нема ништа осим камења, а уз то има и мермера, па би тамо требало изградити прихватилиште за те људе како би се успут експлоатисао мермер.“ *Необјављени интервју Јове Капичића*, РТС, немонтирано у поседу аутора.

године овде се нашло чак 3.663 лица. Био је то заправо комплекс логора: *Стари мушки логор* („Стара жица“), *Нови мушки логор* („Нова жица“), *Радилиште 101* („Петрова рупа“) и *Женски логор*. Најпре је, током 1949, настао стари мушки логор а затим сви остали.⁵²

Поред Голог отока, казнионице за присталице Стаљина постојале су и на острву Свети Гргур (за војна и женска лица), Раб и Угљан (стари италијански затвор). У исту сврху су коришћене Главњача у Београду и Забела у Пожаревцу, као и казнионица у Старој Градишки. У Црној Гори је био познат Богданов крај, а у Македонији су постојала два мања логора. Посебни логори за жене-ибеовце постојали су у Рамском риту, Забели и Столцу (Херцеговина) као и Лоњском пољу. У Босни је главна казнионица била у Билећи где се радило у каменолому. Некада је то била војна касарна, па познати затвор за комунисте у предратној Југославији. Њен је управник је дуго био Никола Бугарчић, а међу главним ревидирцима-батинашима ражаловани генерал Бранко-Кађа Петричевић. После бекства групе жена 1950. и управника из Рамског рита (који је и под окупацијом био немачки логор) где је око 600 ибеовки радило на копању канала за исушивање мочваре осуђенице су пребачене у удаљеније затворе највише у Забелу а касније на острво Свети Гргур. Веселин Поповић, управник Рамског логора, осумњичен да је совјетски шпијун такође је емигрирао 1. марта 1950. преко Дунава у Румунију. Иако је међу 2–3.000 кажњеница (од 1952. и Светом Гргуру) било убедљиво највише Српкиња управник је била једна од малобројних Словенки Хилда Садеј.⁵³

Према скоро обелодањеним документима ЦИА већ у октобру 1949. три емсеца по оснивању САД су биле упозанте о формирању логора на Голом отоку. Током следеће године достављен је детаљан извештај са свим логорима и затворима у Југославији у којима се наводи више десетина хиљада заточеника са релативно прецизном мапом Голог

---

⁵² Драгослав Михаиловић, *Голи оток*, (Београд: 1990);

⁵³ Као управници „предузећа Мермер“ и других логора у сведочењима документима се помињу се следеће личности: 1. Слободан Крстић Уча – логор у изградњи (јули/август 1949), 2. Војин Јауковић – 1949, 3. Веселин Булатовић – 1950 – 1954, са прекидима, 4. Ранко Балорда – 1952 – 1954, са прекидима, 5. Војислав Биљановић – 1953, 6. Владимир Роловић – 1953/4, 7. Бранко Дамњановић – 1953/4, 8. Никола Бугарчић – Билећа/Голи – 1953/5, 9. Анте Јосиповић – 1956, 11. Шиме Маровић – Св. Гргур/Голи – 1950/1, 12. Марија Зелић – Женски логор на Св. Гргуру и Голом отоку. Драгослав Михаиловић, *Голи оток*, (Београд: 1990); Драгослав Михаиловић, *Кратка историја сатирања*, (Београд: 2005), стр. 26, 34.

отока али и других логора и затвора.⁵⁴ Америка је наравно због својих геостратешких интереса жмурила на постојање ових логора за просовјетску опозицију.

На самом Голом отоку је у у прво време боравило просечно нешто мање од 5.000 затвореника. Према службеном извештају априла 1952. било је 3.788 кажњеника, међу којима и 388 жена. Укупно је на Голи оток до половине 1953. пристигло четрнаест група кажњеника а до 1956. шестанест. Жене су први пут примљене на издржавање казне тек априла 1950. године. До тада су се налазиле углавном у Рамском риту или Забели. У пролеће 1954. године из логора Билећа на Голи оток у „Жицу“ се селе војни осуђеници - њих 2 003, који ће сви бити пуштени до краја 1956. године. Број умрлих на Голом отоку кулминирао је 1951. када је забележено чак 175 смртних случајева, углавном се радило о преморености и болестима (епидемија тифуса?). Нема података да је неко успео да побегне са Голом отока, док јенаводно из Билеће само један затвореник успео да умакне.⁵⁵ Интересантна је статистика кажњеника на Голом отоку и осталих логора између 1949–1953. коју наводи Драган Марковић:

	прошло	жене	пуштено	умрло
Голи оток	11.611	828	5.920 (447-жена)	243
Билећа	3.567	388	-	98
Ст. Градишка				
Раб, Угљан	2.881	-	-	-
Ст. Гргур				

Тортуре и мучења у сврху „преваспитавања“

За разлику од од нацистичких логора смрти на Голом отоку је важило правило да се жртва одржава у животу како би се свакога дана све више мучила и како би се преваспитала у политичком смислу кроз патњу. За разлику од политичких затвореника у предратном периоду, који су били привилеговани кроз статус *Custodia honesta* одељени од криминалаца и није се дирало у њихова политичка убеђења, над овим кажњеницима су примењиване специфичне мере преваспитавања. Они који нису признавали властиту кривицу тучени су, малтретирани и пониживани, док су и затвореници подстицани и натерани од логорске управе, организовали разноврстан и развијен систем

⁵⁴ *Yugoslav Concentration Camp on The Island Goli*, 22. november 1949., *Instalationson Islands of Goli St George and Zecevo*. 11. february 1952, Concentrations Camp in Yugoslavia, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs>

⁵⁵ Драган Марковић, *н. д.*, стр. 117, М Previšić, *н.д.*, стр. 133.

преваспитавања. Драгослав Михаиловић наводи да је УДБа ангажовала чак и неуропсихијтаријску струку приликом осмишљавање читавог комплекса психофизичких метода за инуђивање признања.⁵⁶

Пријаве су изнуђиване под тортуром. Нјачешће је било питање ко је све знао или могао да зна за ваша колебања а није вас пријавио?. Под теретом патње појединци су пријављивали не само пријатеље већ и најближе чланове своје породице. Често и лажно. Од њих се очекивало да ревидирају, тј. у условима изузетне затворске тортуре и притиска преваспитају и да окончају властиту истрагу, тиме што ће открити све њима познате информбировце или бар симпатизере Стаљинове политике. Такође ревидирање је доказивано и учешћем у батинању и тортури над „бандом“ која још није ревидирала. Сваки „опортунизам“ у том смислу ригорозно је кажњаван од стране управе.

„Иследника“ је било шест, сваки задужен за људе из своје републике. „Спољни“ - милиционари су били распоређени дуж жице у озиданим полукружним бункерима на растојању од 50 м, са ноћном стражом, у сменама. „Командири“ – задужени за бараку. Ујутру изводе затворенике на рад и увече их доводе, уз обавезно пребројавање у строју. Број милиционара затвореници нису знали, а до разговора није смело да дође. Милиционару се могло прићи само кад он зове за прекршај, на 3 метра, сагнуте главе, са рукама назад, скинуте шајкаче. Наређења су се извршавала без поговора а питања нису била дозвољена. Иста забрана разговора важила је и за милиционаре. Уколико неко од њих или старешина згреша, били су позивани на континент и тамо евентуално хапшени, јер би такав чин на очиглед затвореника био јако болан и неповољан за ауторитет Партије.

Маштовитост мучења и тортуре били су безгранични. Наизглед сами, робијаши организују примену тортуре, да би доказали да су преваспитани или да се домоле затворским властима и изборе повољнији статус. Ревидирци су били куд и камо строжи према властитим затворским друговима него што је била затворска управа. Озлоглашена је била бригада ревидираца коју је предводио Осман Пашић. „Кад сам одлучио да се променим, одлучио сам да будем ригорозан према оним који су остали тврди. Знао сам да са њима нема мира, да не могу живети са два лица, на две столице“, сведочи Б. Петричевић један од познатих ревидираца у Билећи, који је био члан тамо

---

⁵⁶ Д. Михаиловић, *Кратка историја сатирања*, (Београд: 2005), стр. 109, 114, 120–121.

шњег тзв. *Штаба за агитацију и пропаганду*.⁵⁷ Непосредни актери тортуре били су сами затвореници, који су на тај начин окајавали свој грех, док је затворска управа деловала из позадине подржавајући и одобравајући такво понашање затворске самоуправе.

Креативност и суровост мучења дојучерашњих партијских другова превазилазила је сваку границу човечности. Неке методе као да су „пресађене“ из сличних радноваспитних логора у Азији друге су биле оригиналне. Наводимо само неке од облика злостављања који су се спроводили на Голем отоку али и другим логорима:

„**Топли зец**“ – новопридошли робијаш везаних очију пролази кроз шпалир логораша који га дивљачки туку до изнемоглости не би ли себе аболирали. Нарочито су на мети били „репоње“. Бити „репоња“ значило је да још ниси ревидирао и да не желиш да откријеш имена информбировца на слободи. Суштина топлог зеца је била не толико у пребијању, што су могли да раде стражари и сами, већ у разбијању сваке солидарности и другарства међу логорашима. И иследници и логораша су имали иза себе затворско искуство, као предратни комунисти, и једни и други су знали колико је важно другарство и колективизам у тим тешким тренуцима.

„**Бојкот**“ – Најдрастичнија казна био је тзв. бојкот који је трајао два месеца и дуже. Особи је био забрањен сваки разговор, радила је најтеже послове туцања камена, пожарчила сваке ноћи од 2 до 4 ујутру, подносила презир и психичку тортuru колектива: пљување, псовање, претње и ударце. Често јој се око врата окачи одговарајући транспарент нпр.: Ја сам издајник!

„**Јапанска крагна**“ – Око главе кажњенику обмотају наквашен конопац, па га затежу мотком, коју лагано окрећу као воденички витао. Један чвор овог конопца налази ти се на слепоочници, а друга два на очима. Услед окретања витла и стезања ужета најпре ти прскају очи. Бол је огроман и неподношљив и, не попустиш ли, завршава се тиме што ти се лобања, почевши од слепог ока, крши и слама. То је једна од најболнијих спорих врста смрти – може се отегнути колико се целату допада и без признања се такорећи уопште не може поднети.

„**Кибла**“ – Ноћни суд за малу и велику нужду у голооточким баракама и затворским ћелијама. То је каца израђена од тврдог дрвета, запремине којих осамдесетак литара,

---

⁵⁷ Драган Марковић, *н.д.*, стр. 44.

висине око седамдесет центиметара. Пречник дна довољно широк да стабилно стоји, а горњи пречник је толики да у њега може лако да стане и највећа задњица. Кибла има две ушице које имају отворе у које стављају шаке два стара „издајника“ који носе пуне кибле, Просипају их у рупе на клозетима-чучавцима, перу их и на крају ради хигијене и осталог смрада, сипају у њих десет-петнаест литара чисте воде. Осим функционалне намене, служила је и за стална ноћна додатна мучења неревидираца и бојкотованих. Они су морали да дежурају дању, за време поподневног одмора, и пожарче ноћу у двосатним сменама стојећи с главом нагнутом изнад кибле и с рукама састављеним позади, удишући смрад њеног садржаја. Једнократна казна била је гњурање главе у њен садржај или анус другог кажњеника.

„Подморница“ – Глава жртве се зарања у киблу или у буре с морском водом. Жртва мора да пати, не и да умре. Целат поступа према упутству: Длановима (жртви) покрива лице. Мале прсте зарити у уста, између образа и зуба, прстењацима притиснути ноздрве, средњацима очи, а палчеве забости у ушне шкољке. Онда потапати, пазити да се жртва не угуши.

„Пресовање“ – Мученику се у лежећем ставу ставља тешка камена плоча на груди или трагач натоварен камењем. Протицањем времена дисање постаје све теже и снага слаби.

„Шпанско пливање“ – Метод мучења познат још из времена инквизиције. Избегавале су га и најсуровије полиције света зато што су људи изложени том поступку често умирали од срчаног удара. Кажњенику свежу руке и ноге, у уста увале неку крпу, главу забаце назад и кроз нос сипају млаз воде. Жртва се дави као у најдубљој води. На Голом отоку Удба је увела значајну новину којом су избегнуте непожељне и превремене смртне поседице. Да се жртва не би смрћу спасла од даљег мучења, лекар јој је слушао срце и кад год би оценио да може да експлодира, давао би руком знак да прекину.

„Паљење усијаним гвожђем“ – доктор Никола Николић, лекар-кажњеник говори и о мучењу термокаутеризацијом- паљење усијаним гвожђем делова тела који су богати нервним завршецима (дојке, брадавице, полни органи, језик, уши, шаке итд.). Такође наводи се и тортура специјалним зубарским бушилицима прилагођеним за мучење, као и о поступку пржења очију соном киселином: у очи се сипа раствор киселине, алкохола или

етера, а затим се очи премажу лепком да би слепљени капци спречили да раствор истече. Човек би заиста помахнутао од боли и пржења у оку.

„**Тигањ**“ – кажњеник везан за столицу данима седи на ужареном сунцу без воде.

„**Лабуд**“ – две греде од по 12 метара спојене дебелим даскама на које се товари тешки комади клесаног камена носе затвореници и по неколико километара.

„**Мина**“ – посуду од алуминијума и гуса напуњену са 180 литара воде носе 4 км од Велике до Мале жице, а најтежи задатак је био однети је на коту 105 (на исто толико метара надморске висине) где се градио бункер.

„**Двомоторац**“ – је надимак за лице које је било повратник у логор, обично кажњавано најтежим казнама и изложено општем презиру и тортури.

Најозлоглашенија међу робијашима била је **Петрова рупа**, називана и „Манастир“, која је добила име по Петру Комненићу, председнику републичке скупштине Црне Горе – једном од првих становника. Била је то једна рупа дубине 8 м и обима 20 м чије су основе руски војници, заробљени од аустроугарске војске за време Првог светског рата, ископали тражећи боксит. У њој је била смештена барака за око двадесетак специјалних затвореника министра, генерала и предратних комуниста школованих у СССР-у оптужених да су агенти НКВД-а. Ту су, између осталих, казну служили пуковник Владимир Дапчевић, један од бивших шефова Агитпропа Стефан Митровић, Мирко Марковић – проф. Економског факултета, бивши новинар – Миша Брашић, бивши комунистички посланик Никола Ковачевић, Лабуд Кусовац, и други. Затвореници Петрове рупе живели су под потпуном изолацијом. Нико није смео да их види нити су они смели било кога да виде. Када би им други осуђеници доносили воду и храну, остављали би је стотинак метара даље. „Рупа“ је била тајна – нико ван рупе није знао ко се све ту налази и како изгледа, што је стварало посебну атмосферу несигурности и страха. Радилиште 101 или Петрова рупа била је током ноћи пре посете Александра Ранковића крајем 1951. затрпана и више никада није активирана.

Умирање кажњеника

Смрт на Голем отоку је код кажњеника неретко доживљавана као спас. И до ње је долазило или вољом логораша или као последица торутуре. Људи који су из различитих разлога умирали у току издржавања казне на Голем отоку, ноћу су повезивани у ћебад и одношени. Неки су без икаквог обележја сахрањивани плитко на острву, а други са брода

бацани у море. Трећи су сахрањивани у Ријечи или загребачком гробљу. Само за 17 дана у јулу 1951. од последица бојкота и тортуре умрло је пет кажњеника, а четири су извршила самоубиство. Но ни „нормални“ услови нису били много бољи, јер су у истом периоду била 42 смртна случаја – 17 од сунчанице и срчаног удара, 9 од дистрофије и исцрпљености итд.⁵⁸ Према званичним подацима укупно је на Голом отоку умрло 446 лица од чега од чега 414 до 1961. када је Голи прешао у руке РСУП-а Хрватске. Убедљиво највише 260 лица је умрло током 1951. године док је 1950. било 60 случајева, а за шест месеци 1949. 17 случајева. То се може протумачити вероватно чињеницом да су већ исцрпљени кажњеници чешће подлегали болестима или се одлучивали на самоубиство.⁵⁹

Болница на Голом отоку представљала је исту бараку у каквој су боравили и кажњеници: „на два нивоа без ичега“. Ту су преношени болесници да не би заразили остале. Лекова није било. Дужност лекара обављао би неко од кажњеника (по струци доктор или студент медицине), а под надзором некога из Удбе. Од масовних обољења било је авитаминозе и кокошјег слепила, проузрокованих, пре свега, лошом и оскудном исхраном. Нехигијенски услови доводили су до појаве вашљивости. Многи су примери бруталне тортуре након којих су људи остајали инвалиди или су умирали. Властимир Петровић, подофицир тенковске струке из села Каоне код Кучева успео је да седне на некакво корито за прање веша и кренуо са Св. Гргура морем према Крку. Када је ухваћен после неколико дана пропуштен је почетком маја 1951. кроз строј „топлог зеца“ од скоро 2.000 људи који су га просто растргли, неки му скачући и на стомак после чега је и издахнуо. Други трагичан случај смрти после „топлог зеца“ је Милије Ружића из села Грошнице код Крагујевца, који је после издржаног топлог зеца марта 1951. почео непрекидно да полуцира и после неколико дана преминуо. Исто тако постоји прича да је један бегунац из Билеће у чијем је хватању учествовала цела варош после тога био пропуштен кроз шпалир грађана и по једној верзији био у самом строју убијен.⁶⁰ Трагикомичан случај једног од најмлађих голооточанина Бошка Вуловића који је ухапшен као ђак гимназије 25. фебруара 1950. године. Оптужен је за писање парола „Живео Стаљин“ школском кредом на неком зиду. Божо Јанковић га саслушава у которском

---

⁵⁸ Драган Марковић, *н.д.* стр. 101.

⁵⁹ АС, Фонд БИА, 168, *Извештаји о умирању и самоубиствима осуђеника*, АС, Фонд БИА, 105, *достојан одговор Списак кажњеника на Голом отоку*.

⁶⁰ Драгослав Михаиловић, *Кратка историја сатирања*, (Београд: 2005), стр. 109, 114, 120–121.

затвору. Мучен је сипањем воде кроз нос. Признао је под мукама да је писао пароле. У логору међутим иследник му је казао да је откривено да је пароле писао „неки удбаш из Котора“, али он је наставио да издржава казну до краја јер је „лагао државни орган“.⁶¹

Поред физичке тортуре и тешког рада културни и позоришни живот био је један од специфичних облика преваспитавања кажњеника на Голом тооку. Заточеници су од 1949. до 1956. извели 18 представа. Најзаступљенији били су Нушићеви и Стеријини комади, а неколико пута били су приказани и филмови *Господин Смит у Сенату* и *Горки тиринач*. Али било је и конкретнијих идеолошких садржаја. Како би демонстрирали моћ и исмејали Резолуцију ИБ-а, управници су наложили организацију процесије, неку врсту литије. На пример ковчег прекривен црним платном на коме је писало „Резолиција ИБ“ носило је шесторо кажњеника са „најтврђим убеђењем“ док би остали са стране, правећи шпалир, добавивали: „јадна наша резолуција“, „куку нама, умрла нам тетка резолуција“ или „јој, шта ћемо ми јадни без резолуција“.⁶²

Закључна разматрања. У литератури постоје различите оцене узрока и последица „великог раскола“. Ипак највише је оних који виде покушај Стаљина да наметне свој хегемонизам како у комунистичком покрету тако и на међудржавној равни. За САД сукоб је био важан као почетак дезинтеграције совјетског блока и распадање монолитизма, посебно могућег утицаја на Кину и Мао Цедунга. Стога се прибегло индиректој подршци Тита (keep Tito afloat) упркос репресији коју је поводио како се. Посматрано из угла политичке репресије сукоб је у првој фази отворио два тока насиља у комунистичким земљама. Један је био у Источној Европи кроз процесе тзв. *титоистима* и интензивну стаљинизацију. Други се одвијао паралелно и односио на насиље над стаљинистичком опозицијом у Југославији, притисак на сељаке и насилну колективизацију и уопште повећану репресију и осетљивост на непријатеље свих врста у условима међународне изолације и ратних претњи. После Стаљинове смрти, притисак и репресија слабе, нарочито у Југославији која тежи да афирмише „титоизам“ – прокламује се демократски социјализам и самоуправљање уз добре односе са западним демократијама. Број људи, структура и интензитет репресије и положај политичких

---

⁶¹АС, Фонд БИА, *Спискови дтрадалих голооточана*; Сведочење и приватна документација голооточанина Бошка Вуловића из Београда.

⁶² Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom Otoku 1949. – 1956.*, doktorski rad, Univerzitet u Zagrebu, 2014, str. 245-251., 113-114., rad u rukopisu

затвореника у логорима и затворима били су тако одређени и пулсирају у скалду са општом друштвенополитичком ситуацијом.

I. 1948–1951, од Резолуције ИБ до IV пленума. Изразито репресиван период, како по масовности прогона, тако по суровости. Кулминација су године велике кризе спољне изолације 1949–1950. када су затвори и логори препуни. У лето 1949. почиње са радом Голи оток.

II. 1951–1954, од IV. пленума до после Стаљинове смрти. Кампања демократизације друштва и безбедносних служби. Нешто смањен прилив и елимично побољшан положај кажњеника уз сталан прогон и надзор над стаљинистима (приближавање Западу).

III. 1954–1958, од Стаљинове смрти до затварања Голог отока. Лагано попуштање терора над ибеовцима и релативно побољшање положаја сви затвореника. Затварање Голог отока 1956. и приближавање Москви.

Прва интервенција „одозго“ да се издржавање казне усклади са законом, десила се после од Четвртог пленума КПЈ (јун 1951) и познатог уводног реферата Александра Ранковића. У њему је он критички оценио рад и самовоља органа безбедности као и незаконита, неоснована и брзоплета лишавања слободе (чак 47% њих). Ове појаве шеф Удбе је приписао нервози кадрова, јер су органи безбедности до 1948. поднели огромне људске жртве у обрачуну са контрареволуцијом (чак око 2.000 погинулих). Оно што се подразумевало у време борбе против „контрареволуције“ до 1948. у новим условима ваљало је саобразити новим друштвено-политичким кретањима и имицу земље који је промовисан кроз кампању демократизације и самоуправљања.⁶³ Ранковић је на пленуму негирао постојање логора смрти као и логора за политичке неистомишљенике. После ових оцена и посете Ранковића Голом отоку 21. августа 1951. и пријема страних делегација (посета 16 чланова Социјалистичке партије Француске на челу са Жан Буеом новембра 1951) дошло је до приметног слабљења репресије а потом мањег прилива у затворе. Тортуре над затвореницима у логорима и затворима јењавају. Делегацији су приказана „Потемкинова села“ здравих и чилих логораша Голог отока, унапред инструираних од

---

⁶³ Тито је у свом говору посебно нагласио разумевање за девијације другова: „...Ја знам другови, да су се они борили. Борили су се са четничким и усташким елементима, пролевали су своју крв, и притом нису могли да мисле на све. Они су хапсили људе. И за ту фазу неправедног хапшења, ми не можемо кривити људе. Они нису могли другачије поступати. Али сада у тој фази, и друг Ранковић је говорио, ми сада не можемо да бацамо анатему на те људе, него да предупредимо да се не би убудуће, у фази у којој се сада налазимо, овако поступало. Јер демократизација у нашој земљи иде по свим линијама.“ Б. Петрановић, *Велика шизма*, Подгорица, 1999, стр. 81.

логорске Удбе, који су сви као један понављали да су били у идеолошкој заблуди према стаљинизму, те да је третман у логору чак и преблаг с обзиром на грех који су починили према држави и партији и слично.⁶⁴

Трагом либерализације ишле су измене у кривичном законодавству (Кривични законик из 1951.). Даљи побољшање затворских и логорашких услова десило се у годинама после Стаљинове смрти. До 1954, писма и пакете на Голом отоку могли су уз цензуру да примају само ревидирци; сад је то постало доступно и осталима, а разни облици тортуре су постепено укидани. Саки осуђеник имао је на располагању 4,9 м² простора, исхрана је побољшана а дозвољене су први пут и посете између 15–30 минута. Број логораша се знатно смањио после Стаљинове смрти. На седници СИВ-а из јуна 1953, С. Стефановић Ћећа је покренуо иницијативу да се размотри „*Питање употребе заштитне мере упућивања у место боравка 'Мермер', и то у правцу да ли постоје могућности да се поведе курс постепеног ликвидирања овог насеља, с обзиром на то да се у последње време знатно смањио број лица која се ради ИБ тамо упућују*“.⁶⁵

Коначно, децембра 1956, у време отпољавања на линији Београд–Москва и као резултат потписивања уговора о сарадњи, помиловани су и најортодокснији информбировци. Међутим, прогон информбировца није окончан, нарочито тврдог језгра. Њима је поново суђено 1958 (када је Свети Гргур и Голи оток поново накратко обновио рад све до коначног затварања 1961. Ибеовци су заправо увек наново хапшени када су заоштравани совјетско-југословенски односи. У документима се помиње оперативна акција *Муња* у случају нередовних прилика какве су превирања 1968 (инвазија на Чехословачку) или смрт Јосипа Броза 1980. и могућа страна интервенција. Спискови ибеоваца за хапшења и ликвидацију били су начињени, чекао се само миг одозго до којег никад није дошло јер се није указала потреба.⁶⁶

Као таоци односа две партије и после 1958, стаљинисти су били сталан предмет надзора и провера безбедносних служби, често хапшени и затварани нарочито у време кризних политичких ситуација (1958, 1968, 1980...). Веза и сарадња између прогоњеног и

---

⁶⁴ Архив Државне комисије за тајне гробнице, *Маршалу Југославије другу Јосипу Брозу, покајничко писмо Голооточана из 1949 године*, Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom Otoku 1949. – 1956.*, doktorski rad, Univerzitet u Zagrebu, 2014, str. 145-167., rad u rukopisu

⁶⁵ Бојан Димитријевић, *Грађански рат у миру*, (Београд: 2003) стр. 220, *Записник са седнице Одбора за унутрашњу политику СИВ-а од 25. јуна 1953.*

⁶⁶ Драгослав Михаиловић, *н.д.*, стр. 22, 32.

политичке полиције остаје и после издржавања казне. Многи су врбовани да раде за службу као достављачи. Један Извештај УДБ-е из 1951. каже „...Мрежа са 'Мермера' углавном добро ради. Нарочито се користи за разраду колебљивих лица која нису раније кроз истрагу проваљена или са њима није рашићено и за породице хапшених...“⁶⁷ По отпуштању са робије, израз „Голи оток“ и „голооточанин“ били су најстроже забрањени под претњом поновног слања у затвор, па су бивши логораша осмислили алегорични термин „Хаваји“ .

Срђан Цветковић

Резиме

КО ЈЕ СВЕ БИО НА ГОЛОМ ОТОКУ?

Број и структура кажњенка на преваспитавању у „Предузећу Мермер“

Рад доноси нове чињенице о броју и структури политичких кажњеника који су прошли логоре и затворе као „ибеовци“ 1948-1956. На основу скоро доступних докумената из архива тајне полиције данас је могуће до детаља утврдити број националну, социјалну и полну структуру жртава политичког прогона. Такође је могуће врло прецизно реконструисати методологију терора и тортуре, логорашке услове као и улогу државних институција у организовању прогона и спровођењу тортуре. Број људи, структура и интензитет репресије и положај политичких затвореника у логорима и затворима били су тако одређени и пулсирају у складу са општом друштвенополитичком ситуацијом. Укупно је према службеним документима пршло Голи оток преко 16.288 људи. Срби и Црногорци чинили су више од две трећине осуђених ибеоваца, док је најмањи удео међу Словенцима. Укупно гледано у социјалној структури ухапшеника изразитије су заступљени у односу на укупан број у друштву стари борци, студенти, нижи партијски функционери, војници (нарочито нижи официрски кадар) и полицајци и припадници УДБ-е.

Терор је кулминирао у годинама 1949-1951. да би потом поступно опадао у ритму односа Москве и Београда. Као таоци односа две партије и после 1958, стаљинисти су били сталан предмет надзора и провера безбедносних служби, често хапшени и затварани нарочито у време кризних политичких ситуација (1958, 1968, 1980..). Веза и сарадња између прогоњеног и политичке полиције међутим остаје и после издржавања казне. Многи су врбовани или путем психолошких притисака приморавани да раде за службу као достављачи све до краја осамдесетих година.

---

⁶⁷ АС, Фонд БИА, П/1, Извештај по линији ИБ 1951. година, стр. 7.